

MENYHÁRT ÁDÁM

*egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

Semmisség és megtámadhatóság

ABSZTRAKT

A tanulmányommal az a célom, hogy rávilágítsak arra, hogy a jogtudomány és joggyakorlat által egymástól élesen elválasztható két kategória – semmisség és megtámadhatóság – határai mind a Ptk. normatív szabályozása, mind pedig a honi joggyakorlat alapján elmosódni látszanak, anélkül, hogy a két terminus megkülönböztetése teljesen kiüresedne. Tanulmányomból megállapítható lesz, hogy semmisség és megtámadhatóság között nemcsak, hogy a kontúrok mosódtak el, hanem olyan erős közeledés kezdődött meg a két jogintézmény vonatkozásában, amely kikezdte a két fogalom közel 100 éves, erős várának tartószervezeteit is. Vajon elegendő ez a két jogintézmény egymással való elhatárolásának megszüntetéséhez és a felülepítménynek az alapokra történő lebontásához? Véleményem szerint nem, hiszen még mindig vannak olyan markáns különbségek, amelyek indokolják a két érvénytelenségi kategória egymástól való megkülönböztetőségének létjogosultságát.

Kulcsszavak: érvénytelenség ■ semmisség ■ megtámadhatóság ■ szerződés

I. BEVEZETÉS

A semmisség és megtámadhatóság a szerződések érvénytelenségé körében régóta kifejeződött és alkalmazott terminológiai megjelölés, amelynek felülvizsgálata és elemzése időről-időre szükségessé válik. A fogalompár közötti különbségek alapjait a pandektisták fektették le,^[1] a fő érdem Savigny-é, aki az alapvetéseket grandiózus munkájában, a *System des heutigen Römischen Rechts* című opusában dolgozta ki.

Jelen tanulmánnyal az a célom, hogy rávilágítsak arra, hogy a jogtudomány és joggyakorlat által egymástól élesen elválasztható két kategó-

[1] Weiss, 1969, 41.

ria határai mind a Ptk. normatív szabályozása, mind pedig a honi joggyakorlat alapján elmosódni látszanak, anélkül, hogy a két terminus megkülönböztethetősége teljesen kiüresedne.

A semmisség és megtámadhatóság közös jellemzője az, hogy mindegyik a szerződés érvénytelenségét eredményezi, méghozzá a szerződés megkötésére visszamenőleges, *ex tunc* hatállyal, továbbá az a tény, hogy a szerződés érvénytelensége abszolút hatályú, mindenkire nézve – *inter omnes* – kötelező jellegű.^[2]

A két fogalom egymástól való elválasztásának alapvető szempontjai az alábbiak:

- Az érvénytelenséggel érintett érdeksérelem súlya
- Az érvénytelenség (semmisség) és annak jogkövetkezményeinek *ex officio* észlelése contra megtámadás
- A szerződés érvénytelenítésére/megtámadására jogosultak köre
- Határidők az érvénytelenítésre
- Az érvénytelenségi ok orvosolhatósága

A továbbiakban a fentieknek megfelelően fogom vizsgálni a két jogintézmény egymástól való különbözőségének és megkülönböztethetőségének kérdését, kizárólag a hazai szabályozás és jogirodalom, továbbá a joggyakorlat tükrében.

II. AZ ÉRVÉNYTELENSÉGGEL ÉRINTETT ÉRDEKSÉRELEM SÚLYA

A semmisség és megtámadhatóság közötti differenciálás első és leglényesebb pontjának azt a körülményt tartom, hogy az érvénytelen ügylet mely érdekét és milyen súlyban sért, ugyanis a jogalkotó részéről eleve ez alapján történik a szelekció: a törvényhozó a semmisségi és a megtámadhatósági címkét már *ab ovo* aszerint aggatja rá az adott érvénytelenségi okra, hogy azt milyen súlyúnak és milyen érdekét sértőnek tekinti. A jogalkotói minősítés pedig köti a jogalkalmazót is, az adott érvénytelenségi ok semmisségi vagy megtámadhatósági voltát és minőségét nem tudja a jogalkalmazó sem kiterjesztő jogértelmezéssel, sem egyéb más jogalkalmazói praktikával megváltoztatni.

Annak ellenére, hogy vitathatatlan az érdeksérelem súlya szerinti differenciálás alapvető jelentősége, mindezidáig sem a jogtudomány, sem a joggyakorlat nem tartotta ezt olyan jelentős körülménynek, amely kijárt volna részére, talán azért, mert ez magától értetődőnek tűnt mind a jogtudomány művelői, mind pedig a praktizáló jogászok számára. Weiss Emilia ugyan megjegyzi, hogy a "burzsoá magánjogban elég széles körben elfogadott az a nézet azonban, hogy a jog semmisségi szankciót akkor alkalmaz, amikor a jogsértés közérdeket sért, megtámadhatóságot akkor, amikor csak magánérdekeket", azonban ezt azzal folytatja, hogy ez a tétel a "burzsoá jogra nézve sem igen állja meg a helyét".^[3]

[2] Weiss, 1969, 45.

[3] Weiss, 1969, 47.

Gáspárdy László ugyanakkor arra az álláspontra helyezkedik, hogy a semmisségi és megtámadási okok közötti különbséget a védett érdekek fontossága alapján kell megítélni.^[4] A Vékás Lajos-féle kommentár elvi élel szinten leszögezi, hogy "a két kategória közötti különbségtételt alapvetően továbbra is az adott szituációban védeni kívánt jogi érdek jellege és relevanciája határozza meg".^[5] Hazai tankönyvi irodalmunkban pedig a Fazekas – Menyhárt – Kóhidi-féle tankönyvben található arra vonatkozóan véleményt, hogy a semmisség és megtámadhatóság közötti megkülönböztetés alapja az érvénytelenségi ok súlyában rejlik: semmisség esetén súlyosabb fogyatékoságról, míg megtámadható ügyleteknél kisebb súlyú jog-, illetve érdeksérelemről van szó.^[6]

Az egyes érvénytelenségi okok jelenleg hatályos Ptk.-beli szabályából is egyértelműen adódik, hogy a közérdeket sértő, a társadalom szélesebb rétegeit érintő érvénytelenségi okoknál (uzsorás szerződés, jóerkölcsbe ütköző ügyletek, jogszabályba ütköző szerződések stb.) a jogalkotó nem bízta a konkrét szerződést kötő félre, hogy él-e az ügylet megtámadásának jogával, hanem azt hivatalból is lehetővé teszi – az eljárásjogi rendelkezések keretei között – egy, már folyamatban lévő polgári peres eljárás során a perbírószakok részére. A tisztességtelen általános szerződési feltételt alkalmazó vállalkozással szemben pedig nemcsak az érintett fél, hanem a fogyasztók nevében, *popularis actio* útján akár az ügyész vagy a szakmai és érdekképviseleti szervek is perindítási jogosultsággal rendelkeznek, pontosan a közérdekre való hivatkozással.

A szerződéskötő fél szempontjából jelentőséggel bíró érvénytelenségi okoknál a törvényhozó meghagyja a lehetőséget a fél részére, hogy eldöntse: kíván-e megtámadási keresettel élni és az ügyletet érvényteleníteni. Ilyen helyzet áll elő a klasszikus akarathibáknál (tévedés, megtévesztés), illetve a még nagyobb jogsérelemmel járó jogellenes fenyegetés, vagy a vállalkozások egymás közötti ügyleteiben alkalmazott tisztességtelen szerződési feltétel esetén is. Ezen esetekben nem arról van szó, hogy ne lenne kellő súlyú a jog- és érdeksérelem, hanem arról, hogy ez a jog- és érdeksérelem döntően egyéni alanyi jogokat és egyéni érdekeket sért, amely így nem éri el azt a közérdeksérelmi szintet, ami szükséges lenne ahhoz, hogy a törvényhozó semmisségi okként deklarálja az adott érvénytelenségi okot.

A magam részéről a ősi ulpianusi magánjog-közjog megkülönböztetésének alapjául szolgáló érdekelmélet alapján tartom a semmisség és megtámadhatóság határvonalát egymástól megkülönböztethetőnek: a széles társadalmi érdekeket, közérdeket érintő érvénytelenségi okok (uzsora, jóerkölcsbe ütközés, jogszabályba ütközés stb.) esetén a semmisség, míg a magánérdekbe ütközés (tévedés, megtévesztés, jogellenes fenyegetés, feltűnő értékaránytalanság stb.) esetén a megtámadhatóság a helyes minősítés.

[4] Gáspárdy, 1966, 592-602.

[5] Vékás (szerk.), 2013, 561.

[6] Fazekas – Menyhárt – Kóhidi, 2018, 101.

III. AZ ÉRVÉNYTELENSÉG (SEMMISSÉG) ÉS ANNAK JOGKÖVETKEZMÉNYEINEK EX OFFICIO ÉSZLELÉSE CONTRA MEGTÁMADÁS

Előző Ptk.-nk hatálya alatt közel 60 évig uralkodónak volt tekinthető az a szinte már tankönyvi tétel, mely szerint semmisség esetén az érvénytelenségi okot az ügyben eljáró bíróság *ex officio*, hivatalból észleli, míg megtámadhatóság esetében szükséges az érvénytelenség beálltához az ügylet eredményes és kellő határidőben történő megtámadása is. A jogtudományon kívül a bírói judikatúra és a kommentár-irodalom is azon az állásponton volt, hogy a két jogintézmény közötti egyik legfontosabb különbség az, hogy "míg a semmisség megállapíthatóságához külön eljárásra nincs szükség, az érvénytelenségre bárki hivatkozhat, addig a megtámadhatóság esetében a szerződés érvénytelenné válásához külön eljárást kell lefolytatni".^[7]

Mindebből pedig általánosan elfogadottá vált az a következtetés is, hogy "míg a semmisség feltétlen, a megtámadhatóság csak feltételes érvénytelenség",^[8] ugyanis előbbinél az érvénytelenség hivatalból észlelendő és az érvénytelenségi okra bárki hivatkozhat, míg utóbbinál csak meghatározott személyek, a megtámadásra jogosultak köre jogosult az érvénytelenítésre.

A Vékás-féle nagykomentár is megjegyzi, hogy "az érvénytelenség két fajtája közötti lényegi eltérés továbbra is abban áll, hogy a semmisségi ok miatt a szerződés a törvény erejénél fogva (*ipso iure*), megkötésének időpontjától érvénytelen, megtámadhatóság esetén viszont a szerződés érvénytelensége feltételes: csak akkor áll be, ha az arra jogosult az előírt határidőn belül eredményesen gyakorolja megtámadási jogát".^[9] A feltétlen és feltételes érvénytelenség közötti megkülönböztetést átvette a hazai tankönyvirodalom is, arra való hivatkozással, hogy a megtámadhatósági érvénytelenségi okoknál szükséges az érvénytelenség beálltához az ügylet határidőben történő eredményes megtámadása, míg semmisségnél elegendő erre csak hivatkozni. Azonban könnyen belátható, hogy a semmisségi hivatkozás esetén is szükséges polgári peres eljárást indítania a félnek, amennyiben a másik fél nem ért egyet a semmisséggel, illetve *vica versa*, a megtámadás esetén sem szükségeltetik minden esetben polgári peres eljárás útján érvényesíteni az igényt, amennyiben a szerződés megtámadásával a másik fél egyetért, akkor az ügylet érvénytelenné válik polgári peres út nélkül is.

A megtámadás olyan írásos, egyoldalú jognyilatkozat, amelyet a megtámadásra jogosult intéz a másik félhez, és azt a régi Ptk. alapján közvetlenül a másik félhez intézett írásos nyilatkozattal kellett realizálni, amennyiben a másik fél a megtámadással nem értett egyet, akkor pedig haladéktalanul bírósághoz kellett fordulni.^[10] A megtámadásra vonatkozó régi Ptk.-beli szabály kapcsán

[7] Gellért (szerk.), 2002, 787.

[8] Weiss, 1969, 190.

[9] Vékás (szerk.), 2013, 561.

[10] rPtk. 236. § (1) bek.

a bírói joggyakorlat^[11] egyértelműen állást foglalt azon kérdésben, hogy mellőzni lehet a megtámadó nyilatkozatnak a másik féllel való közvetlen közlését, és lehetőség van rögtön peres eljárást indítani a másik féllel szemben, a szerződés megtámadása érdekében. A régi Ptk.-nak a megtámadásra vonatkozó szabálya tehát nem értelmezendő szigorúan, az egy diszpozitív szabály, és a bírói joggyakorlat alapján a keresetlevél gyakorlatilag pótolja a megtámadó nyilatkozatot. Az új Ptk. pontosan a fenti joggyakorlati álláspontra tekintettel nem tartotta fenn azt a szabályt, mely szerint a megtámadást először külön írásos megtámadó nyilatkozattal kellene közölni a másik féllel, a jelenleg hatályos Ptk.-beli szabály^[12] értelmében a megtámadás gyakorlásának a módja – a jogosult választása szerint – vagylagos: a másik féllel történő – akár szóbeli – közlés vagy a bírósági keresetindítás útján realizálható. Megszűnt az a rendelkezés is, melynek értelmében amennyiben a fél a másik féllel közli a megtámadási okot, és a címzett azzal nem ért egyet, akkor haladéktalanul bírósághoz kellene fordulni: a megtámadási jog bírósági úton való érvényesítésére a félnek a szerződés megkötésétől számított egy éves határideje van akkor is, ha a megtámadási nyilatkozatot elsőként a másik féllel közölte és az eredménytelen maradt.

A semmisségi ok *ex officio* való észlelési követelménye már régóta akadozott és egyre nehezebben érvényesült a bírói joggyakorlatban, köszönhetően az eljárásjogi szabályok változásának is. Első problémaként még a régi Ptk. hatálya alatt az jelentkezett, hogy rendelkezhet-e hivatalból a bíróság azon esetekben az érvénytelenség jogkövetkezményének rendezése felől, amikor erre vonatkozóan a feleknek nem volt kifejezett kérése. Jó ideig az volt a bírósági joggyakorlat, hogy a bíróságnak hivatalból kellett rendeznie a felek jogviszonyát, amennyiben az érvénytelenség megállapításra került, és a bíróság az eredeti állapot helyreállításáról rendelkezhetett akkor is, ha a felek azt nem kérték.^[13] Időközben azonban már a régi Pp. is módosult, és a hivatalbóli bizonyításnak a jogszabályi lehetősége a minimálisra csökkent. Emiatt a bírói gyakorlat a semmisség körében kényszerpályára szorult, és elindult abba az irányba, hogy ugyan a semmisség észlelése *ex officio* továbbra is a bíróság feladata, azonban a hivatalbóliség már nem terjed ki arra, hogy a bíróság az eredeti állapotot olyan esetben is helyreállítsa, amikor azt a felek nem kérték, "hiszen ebben az esetben oly mértékben avatkozna be a felek magánautonómiájába, s oly mértékben szegné meg a kérelemhez kötöttség általános eljárásjogi elvét, amely semmiféle általánosnak vagy társadalmi vagy jogpolitikainak minősíthető érdekekkel nem indokolható".^[14]

Elsőként az új Ptk. Szerkesztőbizottsági javaslatához (Javaslat) fűzött hivatalos indokolás állapította meg elvi éllel, hogy a szerződés semmisségének hivatalból történő észlelési kötelezettsége nem jelenti egyúttal azt is, hogy a bíróság az

[11] BH 1975/9, 414. sz. alatti jogeset, PJD VI. 414.

[12] Ptk. 6:89. § (3).

[13] 7. sz. Irányelv, 21. sz. Irányelv, BH 1990/2., BH 1990/12., 482.sz. alatti jogeset, BH 1994/1., 40. sz. alatti jogeset.

[14] Zámbo, 1999, 9-10.

érvénytelenség jogkövetkezményeit is hivatalból alkalmazhatná.^[15] A semmisségi ok hivatalbóli észlelése így arra szorítkozik, hogy amennyiben a felperes a keresetét egy, a bíróság által hivatalból megállapított érvénytelen szerződésre alapítja, akkor az igény elutasításra kerül, ugyanis az érvénytelen szerződésből jogok és kötelezettségek nem származhatnak, érvénytelen szerződésre jogot alapítani nem lehet. Ebben az esetben az érvénytelenség egyéb jogkövetkezményeit – erre irányuló igény esetén – a felek külön peres eljárás keretében rendezhetik.

A fentieket gyakorlatilag szóról szóra magáévá tette az új Ptk.-nak a Vékás-féle nagykommentárja is, és a folyamat betetőzéseként megállapította, hogy ma már meghaladottnak tekintendő az a felfogás, mely szerint semmisség esetén az érvénytelenség jogkövetkezményeinek hivatalból történő alkalmazása volt a követendő.^[16] Az új Ptk. már *expressis verbis* ki is nyilváníttja azt az egyébként eljárási jellegű szabályt, mely szerint "Az érvénytelenség további jogkövetkezményeit a bíróság a fél erre irányuló kérelme alapján - az elévülés és az elbirtoklás határai között - alkalmazza."^[17] Erre amúgy sem lehetne a bíróságoknak hivatalból lehetősége az időközben hatályba lépett új Pp. azon jogszabályi rendelkezése^[18] miatt, amely szerint a bíróság hivatalból csak kivételesen, törvényben meghatározott esetekben folytathat le bizonyítást, az érvénytelenség jogkövetkezményeinek rendezéséhez pedig általában bizonyítási eljárás lefolytatása szükséges. Álláspontom szerint amennyiben a bíróság hivatalból, *ex officio* – erre irányuló kereseti vagy vizontkereseti kérelem nélkül – észleli az új Pp. hatálya alatti polgári peres eljárásokban a semmisségi ok fennállását, akkor arra az anyagi pervezetés körében fel kell hívnia a peres felek figyelmét, és ebben az esetben a feleknek még van arra módja, hogy módosítsák kereseti/vizontkereseti kérelmüket, és bizonyítási indítványokat terjesszenek elő a perfelvételi szakasz folyamán.

Fentiekből is következik, hogy kizárólag a peres feleken múlik, hogy a perbíróság a konkrét jogvitában az általa hivatalból észlelt semmisségi ok esetén az érvénytelenség jogkövetkezményeit is le tudja-e vonni ugyanazon perben, vagy sem. Amennyiben ebben a körben nincs a felek részéről konkrét kereseti/vizontkereseti kérelem, illetve ehhez kapcsolódóan bizonyítási indítvány, akkor a bíróság keze kötve van, és a hivatalbóliság ki fog merülni abban, hogy a bíróság észleli ugyan a semmisségi okot, azonban ennek legfeljebb annyiból lesz az adott perben jogi relevanciája, hogy a szerződésből fakadó jogokat és kötelezettségeket nem lehet érvényesíteni. Amennyiben pedig a felek legalább már részben teljesítettek a szerződés alapján, akkor sem az *in integrum restitutio*-t, sem az alaptalan gazdagodás szerinti elszámolást, sem az érvénytelenségi ok orvoslását nem fogja tudni a bíróság alkalmazni, ha ezen érvénytelenségi jogkövetkezmények levonását a felek nem kérik, illetve bizonyítási eljárás lefolytatására lenne szükség, és a felek ebben a körben nem terjesztettek elő bizo-

[15] Ld. Szerkesztőbizottsági javaslat, 3.

[16] Vékás (szerk.), 2013, 561.

[17] Ptk. 6:108 § (1) bek. második mondata.

[18] Pp. 276. § (2) bek.

nyítási indítványt. Miután pedig az új Ptk. szellemiségében az eredeti állapot helyreállítása helyett első helyen a szerződés „megmentése”, azaz a konvalidálás áll, és ehhez általában szükséges bizonyítási eljárás lefolytatása is, a felek arra lesznek kárhóztatva, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményeinek levonása érdekében külön peres eljárást indítsanak, ami perökönómiai szempontból nem túl célszerű.

A semmisség körében az officialitás praktikusan azon esetekben eredményez érdemi jogkövetkezményt, ha valamelyik fél a még nem teljesített szerződés alapján kívánja a szerződéses rendelkezések érvényesítését, alapít jogot a szerződésben foglaltakra, minden más esetben a bíróság hivatalból hiába észleli a semmisségi okot, az érvénytelenség speciális jogkövetkezményeit (érvénytelenségi ok orvoslása, alaptalan gazdagodás, eredeti állapot helyreállítása) nem tudja hivatalból alkalmazni. Mindebből következően a semmisség és a megtámadhatóság közötti határvonal korábban éles kontúrjai elhalványodtak, és a két jogintézmény egymáshoz való közeledése figyelhető meg. Még kevesebb jelentősége van a gyakorlatban annak a szabálynak,^[19] mely szerint a semmisség megállapításához külön eljárásra nincs szükség, ugyanis nehéz elképzelni olyan helyzetet, amikor a másik fél által vitatott semmisségi ok esetén ne a polgári bíróság állapítsa meg a polgári peres eljárás szabályai szerint az ügylet semmisségét. Elvi lehetőségként ugyan szóba jöhetne a kommentár-irodalom^[20] azon hipotetikus példája, melynek értelmében peres előzmények nélkül is lehetne semmisségre adóhatósági vagy közbeszerzési, illetve egyéb más eljárásokban hivatkozni, ezt azonban tényleg csak elméleti lehetőségként lehet felfogni. Amennyiben ugyanis ilyen típusú eljárásokban felmerülne a hatóság vagy bármelyik fél részéről a szerződés semmissége, és azt a másik fél kifogásolná,^[19] akkor az ügyben eljáró hatóságoknak (NAV, közigazgatási szervek stb.) bizonyára nem lenne hatásköre a szerződés semmisségét elbírálni, legfeljebb arra lenne lehetősége, hogy a folyamatban lévő adóhatósági, közbeszerzési stb. eljárást felfüggeszse, amennyiben az érdekelt fél a szerződés semmisségének megállapítása iránt polgári peres eljárást kezdeményez az arra hatáskörrel és illetékességgel rendelkező polgári bíróság előtt, ezen polgári per befejezéséig. Természetesen, ha mindkét fél egyetért – akár a hatósági eljárás során, akár eljáráson kívül – azzal, hogy a szerződés semmis, akkor tényleg nincs szükség semmiféle polgári peres eljárás vagy egyéb más hatósági eljárás lefolytatására arra, hogy a szerződés semmissége megállapítást nyerjen, ugyanez azonban a helyzet megtámadás esetén is: amennyiben a másik fél egyetért a hozzá intézett megtámadó nyilatkozattal, akkor itt sincs szükség semmiféle eljárás lefolytatására ahhoz, hogy a szerződés érvénytelensége megállapításra kerüljön. Az eljárás szükségessége vagy nem szükségessége tehát nem jelent lényegi különbséget a két jogintézmény között.

[19] Ptk. 6:88. § (1) bekezdés második mondatának első tagmondata.

[20] Vékás (szerk.), 2013, 561.

IV. A SZERZŐDÉS ÉRVÉNYTELENÍTÉSÉRE / MEGTÁMADÁSÁRA JOGOSULTAK KÖRE

A több évtizedes doktrína értelmében semmisség és megtámadhatóság között alapvetően az is megkülönböztető ismérv volt, hogy míg semmisség esetén az ügylet érvénytelenségére bárki hivatkozhatott, addig a megtámadható szerződéseknél a megtámadásra jogosultak köre zárt, általában a szerződést kötő felekre illetve egyéb érdekeltre korlátozódott. A régi Ptk. 234. § (1) bekezdése expressis verbis rögzítette, hogy a semmis szerződés érvénytelenségére bárki határidő nélkül hivatkozhat. Annak ellenére szabályozta így a kérdést az 1959 évi IV.-es Ptk.-nk, hogy már 1932-ben Grosschmid kolosszális munkájában, a Fejezetek kötetmi jogunk köréből című opuszában úgy foglalt állást, miszerint a szerződés semmisségére csak az hivatkozhat, aki a szerződésben résztvevő fél (ügyfél).^[21] A régi Ptk. normatív szabályai ellenére mind a gyakorlat,^[22] mind pedig az elmélet^[23] már idejekorán leszűkítette a „bárki” kategóriáját azon személyek körére, akinek legalább valamilyen „távoli” érdeke – ahogyan Weiss fogalmaz – fűződik ahhoz, hogy a szerződés semmisségét a bíróság megállapítsa.

A korabeli Legfelsőbb Bíróság több eseti döntésében^[24] úgy foglalt állást, hogy azért nem hivatkozhat a szerződés semmisségére bárki, mert az eljárási szabályok értelmében keresetindítási jogosultsága, azaz aktív perbeli legitímációja csak annak van, aki jogi érdekkeltséggel bír a szerződés semmisségének megállapíthatósága iránt.^[25] Az e körben amúgy is egységes bírói gyakorlat a korabeli Legfelsőbb Bíróság 2/2010 (VI.28.) sz. alatt hozott PK.-véleményével gyakorlatilag végérvényesen megszilárdította és megerősítette az azt megelőző, mintegy öt évtizedes bírói gyakorlatot.

Mindezen előzmények után már az új Ptk. Szerkesztőbizottsági javaslatának indokolása is úgy fogalmaz, hogy “A semmis szerződésekkel kapcsolatos perindítási lehetőséget ezért vagy a jogi érdekelttség (jogviszony) vagy a perlési jogosultságot biztosító törvényi felhatalmazás alapozza meg. A Javaslat tételes szabályként fogadja el a kialakult joggyakorlatot.”^[26]

A fenti előzményeket követően a jelenleg hatályos Ptk.-nk kifejezetten úgy rendelkezik, hogy a szerződés semmisségére az hivatkozhat és a szerződés semmisségével kapcsolatos peres eljárást az indíthat, akinek ehhez jogi érdeke fűződik vagy akit erre törvény feljogosít.^[27] Megjegyzendő, hogy a Javaslat

[21] Grosschmid, 1932, 517.

[22] BH 1963. 3458.

[23] Weiss, 1969, 203.

[24] BH1991. 107., EBH 1999. 14., BH 2004. 503, EBH 2004. 1042.

[25] Vékás (szerk.), 2013, 562.

[26] Szerkesztőbizottsági javaslat, 3.

[27] Ptk 6: 88. § (3).

még csak a perindítási jogosultság körében tartalmazott hasonló szabályt,^[28] azonban a végleges normaszöveg ennél tovább ment, és egyértelműsítette, hogy a semmisségre való hivatkozáshoz is jogi érdekeltség vagy törvényben biztosított jogosultság szükségeltetik, nem csak a keresetindítási joghoz. Ezzel pedig véglegesen eldőlt az a kérdés, hogy semmisség és megtámadhatóság között lényeges különbség nincs abban a tekintetben, hogy ki jogosult hivatkozni a semmisségre, illetve megtámadni a szerződést.

Az új Ptk.^[29] a megtámadásra jogosultak között a sérelmet szenvedett félén túl kifejezetten a megtámadáshoz jogi érdekeltséggel bíró személyt (személyi kört) nevesíti, amely utóbbi kategória teljesen egybecseng a semmisségi hivatkozásnál szabályozott jogi érdekeltségre való felhívással. Az természetesen előfordulhat, hogy a megtámadásra jogosultak köre szűkebb, de ez függ az adott érvénytelenségi októl is: tévedésnél, megtévesztésnél csak a tévedő, illetve a megtévesztett fél jogosult az ügylet megtámadására, abból is következően, hogy ők azok, akik az adott szerződés kapcsán sérelmet szenvedtek. Más esetekben azonban teljesen azonos a semmisségre való hivatkozásra jogosultak és a megtámadásra jogosultak alanyi köre, a jogi érdekeltség közös tető alá hozza mindkét kategóriát. Mindebből következően semmisség és megtámadhatóság között többé nem jelent markáns különbséget és határvonalat az a kérdés, hogy kik jogosultak semmisségre hivatkozni, illetve az ügyletet megtámadni.

V. HATÁRIDŐK AZ ÉRVÉNYTELENÍTÉSRE

Az ugyancsak régóta tanított dogma szerint a semmisség megállapításához nincs szükség határidőre, arra bármikor lehet hivatkozni, míg a megtámadható ügyletek körében a megtámadási határidő egy év a hazai jogban. A megtámadás esetén annak határidőhöz való kötöttsége azon jogpolitikai indokból szükséges, hogy a másik felet ne tartsa a megtámadásra jogosult hosszabb ideig bizonytalanságban. A korabeli magánjogi bírói joggyakorlat egyenesen odáig ment, hogy a megtámadási joggal való indokolatlan késedelmet akként tekintette, mintha a megtámadás jogáról a fél – hallgatólagosan – lemondott volna.^[30] A megtámadási határidő a korabeli bírói judikatúrában folyamatosan szűkült, konkrét eseti döntésekből leszűrhető, hogy míg például 1908-ban 12 éves megtámadási határidőnél állapította meg a bíróság azt, hogy a megtámadás elkésett, addig 1927-ben már másfél év is elegendő volt ahhoz, hogy ugyanerre a döntésre jusson a perbíróság.^[31]

[28] "A szerződés semmisségének megállapítása iránt peres eljárást az indíthat akinek ehhez jogi érdeke fűződik, vagy akit erre jogszabály feljogosít." Javaslat 5: 64 § (3).

[29] Ptk. 6: 89. § (2).

[30] Weiss, 1969, 46.

[31] Weiss, 1969, 46.

Első Ptk.-nk a megtámadási határidőt az elévülési időnél jóval rövidebb időtartamban, egy évben állapította meg, azzal, hogy az egyébként egységes 1 éves határidő az egyes érvénytelenségi okoknál eltérő időben kezdődött:

- Tévedés és megtévesztés esetén azok felismerésekor.
- Jogellenes fenyegetés esetén a kényszerhelyzet megszűntekor.
- Feltűnő értékaránytalanság, illetve tisztességtelen szerződési feltétel esetén pedig a sérelmet szenvedő fél teljesítésével, illetve, ha ő kényszerhelyzetben volt, akkor annak megszűntekor.^[32] A megtámadási határidő elévülési jellegű volt, éppen ezért arra az elévülés nyugvásának és megszakadásának a szabályai megfelelően irányadóak voltak.^[33] A megtámadás formai és eljárási követelményeire már korábban kitértem, ehelyütt csak ismételten megjegyzem, hogy a másik féllel közölt eredménytelen megtámadás esetén a régi Ptk. alapján haladéktalanul bírósághoz kellett fordulni, és keresettel kellett a szerződés érvénytelenségének megállapítása iránt polgári peres eljárást kezdeményezni.

Amennyiben a fél a haladéktalan bírósághoz fordulás követelményét megszegte, akkor előfordulhatott az, hogy ugyan az egy éves elévülési határidőn belül fordult a bírósághoz, de keresete mégiscsak elutasításra került, arra való hivatkozással, hogy a perindítás nem volt haladéktalan. A haladéktalan jogérvényesítés követelményének való megfelelés nyilvánvalóan esetről-esetre volt értelmezendő. Konkrét eseti döntésben^[34] úgy foglalt állást az akkori Legfelsőbb Bíróság, hogy a megtámadást elutasító nyilatkozat közlésétől számított 5 (!!!) hónapon belül történő bírósághoz való fordulás nem felelt meg a haladéktalan jogérvényesítés elvárásának.

Az új, jelenleg hatályos Ptk.-nk a megtámadási határidő kezdetét is egységesen szabályozza, azzal, hogy a szerződés megkötésével indul az egy éves megtámadási határidő. A javaslat indokolása ezt azzal magyarázta, hogy "Semmilyen indok nem szól amellett, hogy egyes érvénytelenségi okokra csak a teljesítés megtörténte után lehessen hivatkozni."^[35] Ez a megállapítás kiváltképpen abban a kontextusban igaz, hogy miután a megtámadási határidő továbbra is elévülési jellegű, így az elévülés nyugvására és megszakadására vonatkozó szabályok változatlanul alkalmazandók rá. Ebből következően, ha a fél tévedésben van, illetve megtévesztették, vagy jogellenes fenyegetettségi (kényszer) helyzetben van, akkor nyilvánvalóan a megtámadási határidő mindaddig nyugszik, amíg a fél – menthető okból – nem ismeri fel a tévedését, illetve azt, hogy megtévesztették, továbbá amíg a jogellenes fenyegetés helyzete fennáll.^[36] Miután a megtámadás vagylagosan, akár a másik félhez intézett jognyilatkozattal, akár bírósági kereset útján is érvényesíthető,

[32] rPtk. 236. § (2) bek.

[33] rPtk. 236. § (3) bek.

[34] LB Pfv. VI. 20367/1996. - BH 1997/8. sz. 393 számú jogeset.

[35] Szerkesztőbizottsági javaslat, 4.

[36] Ezzel egyezően Vékás (szerk.), 2013, 563.

ezért az új Ptk.-ban már nem szerepel a haladéktalan jogérvényesítés követelménye. A megtámadásra jogosult a szerződés megkötésétől számított egy éves – elévülési jellegű – határidőn belül bármikor érvényesítheti megtámadási igényét, akár a másik félhez intézett egyoldalú nyilatkozatával, akár bírósági úton.

Az a szabály pedig változatlan a jelenleg hatályos Ptk.-ban is, hogy kifogás útján a már elévült megtámadási igény is érvényesíthető a másik féllel szemben. A semmisségre az első Ptk.-nk értelmében határidő nélkül lehetett hivatkozni, azonban ezt a jogszabályi rendelkezést az új Ptk. már nem tartja fenn. Ennek oka abban keresendő, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményei csak “időbeli határok között”^[37] érvényesíthetők. Megjegyzendő, hogy Weiss Emilia alapművében ez a kérdés már több mint 50 évvel ezelőtt felmerült,^[38] és akkor a szerző ezt úgy válaszolta meg, hogy különbséget tett a már megkötött, de még teljesezésbe nem ment, és a már szintén létrejött és egyben teljesezésbe is ment ügyletek között. Előbbinél a semmisséget feltétlenül, időbeli korlátok nélkül érvényesülőknek tartotta, utóbbi kategóriába tartozó ügyleteknél azonban már differenciáltan ítélte meg a problémát: “Álláspontom szerint azt a jogpolitikai célt, amelyet jogunk az érvénytelenségi szankcióval általában el kíván érni, aligha szolgálja régen teljesezésbe ment szerződések felszámolása, de akár évek hosszú sorára visszamenősen túlfizetett kisebb-nagyobb összegek visszaitélése sem...”^[39] A fenti jogpolitikai indokokon felül jogdogmatikailag sem látta megalapozottnak Weiss azt, hogy ne lehetne az érvénytelenségi jogkövetkezmények alkalmazhatóságát időbelileg korlátozni. A szerző rámutatott arra, hogy a kötelmi természetű elszámolási igények öt év alatt elévülnek, és ugyan a tulajdoni igények nem, azonban “az érvénytelen jogcímen szerző is elbirtokol”.^[40] A fenti, fél évszázados gondolatok jelentek meg az új Ptk. azon tételes szabályában,^[41] mely szerint az érvénytelenség további jogkövetkezményeit a bíróság a fél erre irányuló kérelme alapján – tehát hivatalból nem – az elévülés és az elbirtoklás határai között alkalmazza.

Kísérteties a hasonlóság, sőt, gyakorlatilag teljes az azonosság az új Ptk.-nak a semmisség körében a hivatalbóli észlelés és a határidő nélküliség vonatkozásában az érvénytelenség jogkövetkezményei szempontjából adott megoldásaiban. Mindegyik esetben kell a fél határozott kérelme, hivatalból nem lehet figyelembe venni a semmisség egyéb jogkövetkezményeit sem, és csak az elévülési és elbirtoklási határidőkon belül érvényesíthetők ezek a jogkövetkezmények.

Ezek az új szabályok azt eredményezték, hogy a jogalkotó egyenesen eliminálta, száműzte a magyar polgári jogban több mint fél évszázadon át élő azon normatív jogtételt, mely szerint a semmisségre bármikor, határidőn kívül lehet hivatkozni. Erre az elhatározásra az egyéb érvénytelenségi jogkövetkezmények eredményeképpen jutott, érdekes módon az ugyanebben a körben érvényesülő

[37] Vékás (szerk.), 2013, 562.

[38] Weiss, 1969, 207-211.

[39] Weiss, 1969, 209.

[40] Weiss, 1969, 210.

[41] Ptk. 6:108. § (1) bekezdés második mondata.

új szabályok a hivatalbóli észlelhetőségre vonatkozó normatív szabály teljes eltörléséhez nem voltak elegendőek. Mindez jól érzékelteti azt a bizonytalanságot, amely a semmisség változó megítélését jelenti, és ugyan mind az elévülési, mind pedig az elbirtoklási határidők jóval hosszabbak, mint az egy éves megtámadási határidő, ez sem volt elegendő az eredeti norma megmentéséhez, és immáron nincs hatályos jogunkban arra vonatkozóan Ptk.-beli normatív előírás, amely a semmisségre határidő nélkül való hivatkozást *expressis verbis* megengedné. Ez a tény annak ellenére mért újabb csapást a két jogintézmény tekintetében eltűnő különbségek tárházán, hogy azért a Ptk. jelenlegi szövegéből kitűnik az a jogdogmatikailag is helyes rendelkezés, melynek értelmében amennyiben a bíróság hivatalból észleli a semmisségi okot, akkor a semmisség megállapítását és azon belül annak elsődleges jogkövetkezményét, azaz azt a rendelkezést, hogy a semmis ügyletből jogok és kötelezettségek nem származnak, *ex officio* és határidő nélkül alkalmazhatja.

VI. AZ ÉRVÉNYTELENSÉGI OK ORVOSOLHATÓSÁGA

A két jogi kategória közötti utolsó differencia specifikát annak a kérdése adja, hogy a régi tantétel szerint a semmisségi okok orvosolhatatlanok, míg a megtámadhatóságiak orvosolhatók.

A semmis ügylet orvosolhatatlanságának gyökerei egészen a Regula Catoria-ig nyúlnak vissza, amely alapján a pandektisták egyenesen odáig jutottak, hogy a semmis ügylet nem is ügylet, mert hiányzik belőle a joghatás.^[42] Ebből pedig már csak egy ugrás az a jogi következtetés, hogy a semmis ügylet orvosolhatatlan, mert ami nincs, az nem létezik, abból semmilyen jogi eszközzel nem lehet utóbb szerződés.^[43]

A magyar jogtudományban elsőként Weiss Emilia volt az, aki rávilágított arra, hogy a semmisség orvosolhatatlanságának kérdése felülvizsgálatra szorul, és nem helyes az a nézet, amely a polgári jogi semmisséget általában az orvosolhatatlansággal jellemzi.^[44] Weiss idejekorán felismerte, hogy jogpolitikai célokból fontos lehet a szerződések megmentése, az érvénytelenségi ok kiküszöbölése útján.^[45] Új Ptk.-nk égisze alatt az érvénytelenségi ok orvoslása gyakorlatilag főszabállyá vált, és nemcsak egyes konkrét esetekben engedi meg a felek részére az érvénytelenségi ok kiküszöbölését, hanem általában megnyílik a lehetőség a felek számára a szerződés megmentésére, amely immáron a fő jogi cél is:

[42] Az ezekkel kapcsolatos jogtörténeti-tudományos fejtegetéseket lásd részletesebben: Weiss, 1969, 50-52.

[43] Weiss, 1969, 193.

[44] Weiss, 1969, 193., ill. 535.

[45] Weiss, 1969, 535.

“A cél ebben az esetben is a szerződés lehetőség szerinti megmentése.”^[46] Ennek a paradigmaváltásnak is köszönhetően az eddig is csak a jogtudomány által életben tartott különbség semmis és megtámadható szerződések között megszűnt abban a tekintetben, hogy a semmis szerződés orvosolhatatlan, míg a megtámadható orvosolható lenne.

Álláspontom szerint ez a differenciálás amúgy sem volt helyes és tartható, még a régi Ptk. hatálya alatt sem. Nem minden megtámadható ügylet volt orvosolható, a régi Ptk. kifejezetten felhozta – példalózó jelleggel – a feltűnő értékaránytalanságot, de pl. tévedés, megtévesztés, jogellenes fenyegetés esetén nem lehet *ex tunc* hatályú orvoslásról beszélni, hiszen a tévedés, megtévesztés, pláne a jogellenes fenyegetés tényét nem lehet meg nem történtté tenni, ezekben az esetekben legfeljebb egy lényegesen új tartalmú szerződés megkötésére van mód *ex nunc* hatállyal, amely nem lesz azonos a régivel. Ugyanakkor már a régi Ptk. is kifejezetten lehetőséget biztosított arra, hogy a bíróság az uzorás szerződés esetén – amely semmis – az érvénytelenségi okot az aránytalan előny kiküszöbölésével megszüntesse.^[47] Nem véletlen, hogy a korábbi, Gellért-féle kommentár arra a megállapításra jutott, hogy: “A szerződés bírósági orvoslása mind a megtámadhatóság, mind a semmisség eseteiben alkalmazható. A tv. nem tesz különbséget az érvényessé nyilvánításnál aszerint, hogy az érvénytelenség milyen fajtája forog fenn.”^[48] A bírói gyakorlat^[49] pedig a jogszabályba ütköző szerződések körében alakította ki azt az elvet, hogy abban az esetben, ha a szerződés megkötéséhez képest utóbb következik be jogszabályváltozás, és az alapján a szerződés már nem ütközne jogszabályba, akkor az utólagos jogszabálymódosítás konvalidálja, érvényessé teszi az ügyletet. Mindezekből az a jogi következtetés szűrhető le, hogy a szerződés érvényessé tétele, az érvénytelenségi ok orvoslása mindig a konkrét eset egyedi körülményei alapján, az adott érvénytelenségi ok ismeretében dönthető el, független attól, hogy semmisségi vagy megtámadhatósági okról van-e szó. Ebben a körben tehát nincs érdemi különbség a két érvénytelenségi ok között.

VII. ZÁRÓ KÖVETKEZTETÉSEK

Az eddigiekből körvonalazódik, hogy a semmisség és megtámadhatóság közötti öt alapvető differencia specifika tekintetében változatlan tartalommal és erővel csak az első, nevezetesen az érdeksérelem jellege, súlya él tovább: semmis

[46] Vékás (szerk.), 2013, 580.

[47] r.Ptk 237. § (2)-es bekezdés második mondata.

[48] Gellért (szerk.), 2001, 801.

[49] LB Pf. II. 21 009/1989. - BH 1991/1. sz. 18., LB Gfv. I. 33 302/1998. - BH 2000/12. sz. 556.

ügyleteknél súlyosabb jogsértésről és általában véve közérdekbe ütközésről, míg a megtámadható szerződéseknél enyhébb jogsértésről és tipikusan magánérdeksérelemről beszélhetünk. Az érvénytelenítésre/megtámadása jogosultak köre gyakorlatilag összemósodik a semmis és megtámadható ügyleteknél, és ugyanígy eltűnik a különbség a két kategória között az érvénytelenségi ok orvosolhatósága szempontjából. A határidők terén is érzékelhető egyfajta közeledés a két jogintézmény között, azzal, hogy a megtámadásra nyitva álló egy éves határidő még mindig szűkebb az érvénytelenségi jogkövetkezmények levonhatósága körében felmerülő öt éves elévülési időnél, főleg a tíz- vagy tizenöt éves elbirtoklási időhöz képest, azonban a semmisségre történő határidőn túli hivatkozás lehetősége teljességgel megszűnt.

Ami pedig a semmisségi okok hivatalból való észlelhetőségét illeti, ez arra korlátozódik, hogy az érvénytelenség elsődleges jogkövetkezménye alkalmazható csak *ex officio*, nevezetesen, hogy az érvénytelen szerződésből semmilyen jogosultság és kötelezettség nem fakad, az érvénytelen ügyletre nem lehet jogot alapítani. Minden más jogkövetkezmény szempontjából azonban szükséges a fél kérelme, amely egyben megfelel a jelenlegi eljárásjogi környezetnek is, hiszen a bíróság hivatalból bizonyítást csak kivételes esetben folytathat le.

Megállapítható tehát, hogy semmisség és megtámadhatóság között nemcsak, hogy a kontúrok mosódtak el, hanem olyan erős közeledés kezdődött meg a két jogintézmény vonatkozásában, amely kikezdte a két fogalom közel 100 éves, erős várának tartószerkezeteit is. Vajon elegendő ez a két jogintézmény egymással való elhatárolásának megszűntetéséhez és a felülépítménynek az alapokra történő lebontásához? Véleményem szerint nem, hiszen még mindig vannak olyan markáns különbségek, amelyek indokolják a két érvénytelenségi kategória egymástól való megkülönböztethetőségének létjogosultságát.

IRODALOM

- Fazekas Judit – Menyhárt Ádám – Kőhidi Ákos (2018): *Kötelmi Jog – Általános rész*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Gáspárdy László (1966): A kisegítő ügyleti tilalmak elméleti kérdései. In: *Jogtudományi Közlöny*. XXI. évfolyam, 1966/11. sz.
- Gellért György (szerk.) (2002): *A Polgári Törvénykönyv magyarázata 1*. KJK-KERSZÖV Kiadó, Budapest.
- Grosschmid Béni (1932): *Fejezetek kötelmi jogunk köréből I*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest.
- Szerkesztőbizottsági javaslat. In: *Polgári Jogi Kodifikáció*. 2007/3. sz.

- Vékás Lajos (szerk.) (2013): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. CompLex Kiadó, Budapest.
- Weiss Emilia (1969): *A szerződés érvénytelensége a polgári jogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Zámbó Tamás (1999): *Semmisség – eredeti állapot helyreállítása – hivatalbóltság*. Kiadó nélküli belső vitaanyag a Győr-Moson-Sopron Megyei Bíróság Gazdasági és Polgári Kollégiumának közös üléséről, Győr-

JOGFORRÁSOK

- A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (rPtk.).
- A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.).
- A Polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (Pp.).

ÍTÉLETEK JEGYZÉKE

- BH 1963. 3458.
- BH 1975/9, 414. sz. alatti jogeset, PJD VI. 414.
- LB Pf. II. 21 009/1989. - BH 1991/1. sz. 18.
- BH 1990/2.
- BH 1990/12., 482.sz. alatti jogeset.
- BH1991. 107.
- BH 1994/1., 40. sz. alatti jogeset.
- LB Pfv. VI. 20367/1996. - BH 1997/8. sz. 393 számú jogeset.
- LB Gfv. I. 33 302/1998. - BH 2000/12. sz. 556.
- EBH 1999. 14.
- BH 2004. 503.
- EBH 2004. 1042.

Szerényi Gábor, Dr. Ungár Margit, az első női ügyvéd portréja